

ԿԱՐՃ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՅԱՍՈՐԻՍ

(Շարունակութիւն, տես թիւ 8.)

Հայէպ կամ Հալէպ եւ շահպէ, այն է Իերիա, ըստ հնոց Աթալիպոն կամ Վալիւպոն, մայրաքաղաք Մսորոյ, երեւելի է ի սկզբնէ անտի եւ այսր ծաղկեալ վաճառականութեամբ Վաղաքին բնական դիրքը հովտի մէջ փոքր բլրակներու ստորոտը կառուցած է, չորացուած միգաբեր ծառատունիկներով և պողպատէ պարտէզներով, թէպէտ բուն քաղաքին չորացուած պարսպապատ և ինչպէս ցարդ կը տեսնուի, այլ գրեթէ քաղաքին մէջ մասը դուրս երած է, ինչպէս որ բնակիչք տեղւոյն ներսի և դուրսի քաղաք կ'առնուեն։ Վաղաքը բնականապէս եօթը դուռն ունի, որոց այլ և այլ անուններ կ'առնան տեղւոյն ժողովուրդը։ Ետին ժամանակը քանի մի դռներ եւս բացուեր է. պարսպին անկիւնները կանգնած աշտարակները քաղաքին շքեղութիւն մի կ'առնան, բայց այժմ շատ տեղերը շինութեան և նորոգութեան կարօտութիւն ունի։ Թէ պարսպին և թէ դռներուն վրայ արաբացի արձանագրութիւններ եւ ուրիշ քանդակուած զարդեր կը տեսնուին։ Այժմ պարսպը աւելի արժէք մի չունենալուն համար գրեթէ քաղաքին մէջ ընկզմած է, տուներուն յաճախութենէ, ասոր նման է Վահրէ քաղաքը։ Վաղաքին դռները օրինաց համեմատ գիշերները կը փակուին, այլ պահապանք կը հսկեն միշտ, դուրսի քաղաք կոչուած տեղը դարձեալ կից է նոյն քաղաքին, մեծ մասամբ բնակարան քրիստոնէից և տեղի եկեղեցեաց և առաջնորդարանաց, ասոր մօտ է քրիստոնէից գերեզմանատունը։

Ինչհանրապէս Իերիա մեծամեծ

եւ երեւելի շինուածներ ունի թէնոր և թէ հին առհասարակ քարուկիր, կարի մեծ և ընդարձակ է շուկաները և վաճառատեղեր հոյակապ քարուկիր շինուածներով, և յարգաւուն ճամբաներով, կարաւանատուներ և իշուանատեղեր բազմաթիւ են, ուր կը նստին երեւելի վաճառականներ։ Առաջին կարգի է ջուխաճիներուն շուկան առգ էլ ճեպիք անուանեալ։ Հասարակաց դիւրութեան համար իւրաքանչիւր վաճառքներուն յատկացեալ վաճառատեղի որոշուած է, փողոցները յարգարուն և սալալատակ, միշտ մաքուր, քաղաքը թաղերու բաժնուած ըլլալով, իւրաքանչիւրը դուռ և գիշերապահ ունի, Վահրէի թաղերը ասոր յար և նման է, բայց այս սովորութիւն խափանուած է այժմ, Շինուածոց մէջ երեւելի է բերդը իւր հնութեամբը քաղաքին յարեւելեան կողմը, բարձրաւանդակ քարաբլրի մի վերայ, կրպե նապարսպով ամրացեալ, և չորացուած յատակը խոր և լայն խրամներ (խանաք) փորուած է, միայն դուռ մի ունի որուն վերայ հին Մարապի արձանադրութիւններ կը տեսնուի, բերդին բոլորակը վերի ծայրէն մինչեւ խրամները պառլթափ ուղղուած, և միանգամայն սալալատակօք յարգարուն ըլլալով անհնար է մէկու մը ելլալ կամ իջնալ։ Բայց այժմ մեծ մասը քակուած խանգարուած է։

Աւելի ստորերկրեայ տեղի իւր գաւրան, (ինչպէս Իերիայ բոլոր տուններուն մէջ կը տեսնուի). բայց վար իջնալը կարի երկիւղալի է, ներքին օդը տալականուած ըլլալուն։ Այս բերդին մէջ է հնութեանց թանգարանը, ուր կը պահուին հին և նոր զէնքեր, որ գաւրերէ ի վեր անկորուստ մնացեր են, զոր օրինակ՝ վահան, նետ և աղեղն, նիզակ և տէգ պէսպէս, ստղաւարտ,

դրահ, տուր զանազան տեսակ, լախտ, բաճարի գործիք, և այլ պատերազմի և զինուորութեան վերաբերեալ զենքեր, արքունի կանոնաւոր զօրք նրա տին անդ։ Ըստ դիմաց քաղաքին հիւսիսային կողմէն է արքունի զօրանոցը (գլխաւոր) կառուցեալ յայրահիմ փաշայէն լախտոսի, ունի փոքր գետակ մի որ լնթէպի կողմերէն կ'ուգայ, իրենք Հալէպ արդէ կ'անուանեն։ Վաղաքէն ժամ մի հեռի բարեհամ արդիւր մի կայ, ուստի կը տանեն երեւելի մարդիկ ջուր խմելու համար, և ներկա բարենիւր իրենց ներկոծները աստ մի այն կը լուսնան։ Իւնի մեծ ջրանոցք աւստի կը բաժնուի շուկաները և թաղերը ջուրը։ Ըստնցէ զատ իւրաքան չիւր տան մէջ կը գտնուի բարեհամ ջրհաններ, գովելի մաքրութիւն եւ փափկաւորութիւն բնակչաց քաղաքիս հաշակոտեմ է յամենայն տեղիս, մաշտանաք քրիստոնէից, բաց յերեւելի շինուածոց, կան նաեւ հոյակապ մզկիթներ, որոց շատերը ականաւոր մարդիկ կառուցած են տարեկան բաւական յատկացեալ եկամուտներով, որոց բարին ալ բնեւել և զնեւել անկարելի եղաւ մեզ, մանաւանդ քրիստոնէից մեծ արդեւք է միայն գիտցածներս հոս կը գրեմ, ուրա ճափ զօր այլազգիք ճափ ել զափառացի վերի կողմն, երեւելի յոյժ թէ ի հոյակապ շինուածս միւսինն նկարիւք, թէ ի հնութիւնս և թէ ի պատիւս որքան զամենայն մզկիթս աւելի կը յարգեն եւ կը մեծարեն, է մարդ եկեղեցի քրիստոնէից զոր ի դարուց անտի ի մզկիթ փոխած են, մինչեւ ցարդ քրիստոնէից նշանները կ'երեւին քարերուն վրայ, իսպառի քանդակուած, որուն միւսարէն քաշանկանի ձեւովն և քարծրութեամբ միւսներէն կը տարբերի, իբր թէ զանգափառուն եղած ըլլայ յառաջ։

բայց հաւանական չիմուիր, քրիստոնէից խստիւ արգելուած է այս տեղ մոնալ։ (Սման փաշա ճափի, նոյն իսկ անուանի և մեծագործ) Սման փաշայէն շինուած, ինչպէս որ գործը գործողին մեծանձնութիւնը կը յայտնէ։ Լախէ փաշա ճափի պրոպոյ թաղը և ճափ ել լախիթի, և այլն։ Եւ լախիթի, տեղի յոյժ ընդարձակ բնակութիւն և լեւիքի մէջ լախէ փեմիլիներուն որոց գլխաւորը յիւսնիայ (Կիւսի) կը նստի, ունի տարեկան մուտք թէ լեւիայէն և թէ շրջակա ներէն երեք հարիւր հազար դահեկան։ Վրիստոնէից մեծ մասը հարի ել ալիւ խաչի թաղ կոչուած տեղը կը բնակին, և ոմանք ներսի քաղաքը որոնք առհաւ տարակ տոնք են, հայք, պապական հայք, յոյք, պապական յոյք, պապական Եսոբք և Սարոնիոք, որոնց ամեն մեկուն առանձին եկեղեցի, դպարոց, առաջնորդարան և եպիսկոպոս առաջնորդ կայ, իսկ Վրանէլիսկեան կրօնաւորք, քարուշին և լազարեան քորք լեւիքի կոչուած խաչ կը նստին, իրենց ձեռքը արդի ունեցած եկեղեցիներէն զատ յիշեալ տեղեղին մօտ կը կառուցանեն եկեղեցի մի հոյակապ չափազանց բարձր գլխացի ճարտարութեամբ, բայց տակաւին կայ մնայ անկատար։ Եւ աճառականութիւնը ծաղկած ըլլալով կան նաեւ երեւելի Հայ վաճառականներ, որոց ճիւղը կը տարածէ յարեւելս Սիւայի բոլոր կողմերը ի Պարստա, Պարսի և ի Պարսկաստան, թէպէտ ջուղայու և շրջակաստանի Հայ վաճառականները մեծ յարսբերութիւն ունենին քաղաքիս հետ, բայց հիմայ խափանուած է։

Նշիրապործութիւն հին սովորութեան համեմատ է, և կարի ընդարձակ գաշտեր ունի իւր բոլորաթիւ ուստի բերք երկրին առատ է, բերեցորեան, հնդեղէն պէսպէս, շուքմ,

բամբակ և մետաքս, խաղող և բուրդ
տարին 200 կենդենար ղանխառն մեղր,
օճառ, ապուռն ունի քսան գործարան
մաղանի, անուանի է փխտակն ֆլուրդ
գլխտոր, սէկ ընտիր, կերպաս և որոց
գործարանները բազմաթիւ են, Վա-
մասկունէն երկրորդ հաշուելով, կան
նաեւ այլ և այլ արհեստաւորք ներկա-
րարք, որոց ներկն համեաւաւոր է,
խաղախորդք, փապախի: Վուրսէն եկած
վաճառքն են, գոհարեղէն, մարգրիտ,
գորգ, խալիլ, կարպետ և ծխախոտ,
լէնդէի Պարսկստանի, լեզակ չիլի-
ք և Լաբուպայի ամեն տեսակ ապրանք
ներէն: Բւստի կարաւանք միշտ ան-
դադար մետաքսայարդարները կա-
րի յաջողակ են, բնակիչք բազմաթիւ
40.000 տուն միայն մահմետական
ները, և 300 տուն հայոց ազգէն:
Ընդմէ զատ կան նաեւ զաղթական
հայեր, Հայաստանի զանազան գա-
ւառներէն, որոց երեւելիները վաճա-
ռականութեամբ կը պարապեն, իսկ մը-
նոցեալները տուրքաւոր և ծառայաւ-
թեան: Սասունցի հայերը բոլորի ալ
հացադործ և հացափաճառ են, հա-
ճարակոց լեզուն արապերէն է, բայց
հայք գիտեն հայերէն խօսիլ, Լեբիա-
ցիք մորմուքելով կը յիշեն 1849 թուոյն
պատահած աղէտալի դէպքը: Հայք
մէկ գաւթի մէջ երկու եկեղեցի ու-
նին սուրբ Եղիշտածածին և Վառա-
սուն մանուկ անուամբ, երկու երկա-
թապատ արտաքին դռներով: Եկե-
ղեցւոյ գաւթիթ եկեղեցականաց դամ-
բարաններ կը տեսնուին: (Յունաց եւ
Վարոնոց եկեղեցւոյ դռները այս
գաւթին մէջ ըլլալով, վերոյիշեալ հա-
յոց դռներէն երթեւեկեն,
Բւստի հայոց սեփական իրաւունքը
կորստած կ'երեւի, ինչպէս որ մար-
նիոք հակառակելով նոյն գռներուն
մեկուն տիրել ուզեր են, բայց տեղ-

ւոյն ազգայնոց աշխատութեամբ դա-
տը վաստակէր և դուռը վերստին հայոց
սեփականով երկու դրան մէջ տեղը
հայերէն արձանագրութիւն գրուած
են, ասո է առաջնորդարանը և թա-
ղականաց ժողովատեղին, գլորոցը, ուր
գտատուութիւն մինչ իքեբականութի-
լինի. կայ արապերէն և տաճկերէն, ու-
նին ծաղկոց անուամբ գլորոց մի եւս:
Վարսայիշտակեալ Սուրբ Եղիշտած-
ածին եկեղեցին չորս միաձոյ սիւնե-
րու վրայ կառուցուած է երեք խորա-
նով առանց խաչկալի, դրան վրայ եւ-
ղած արձանագրութիւնը: «Եւ եմ
դուռն, ընդիս եթէ որ մտցէ՝ և կեց-
ցէ. մտցէ ելցէ և ճարակ քսոյց ր, այս
արապերէն ալ կրկնուած է: «Նորոգե-
ցաւ Սուրբ Եղիշտածածին եկեղե-
ցին թուին Հայոց 984 ի թագաւոր-
ութեան Սուրբ Եղիշտածածին (Թեր-
եւս Սուրբ մանին), և ի հայրապետու-
թեան Տ. (Յովնանէս կաթողիկոսին և
կրկին նորոգեցաւ թուին 1849 և ի
թագաւորութիւն ինամածու Սուրբ Եղի-
շտածածին և ի հայրապետու-
թեան Տ. Սիբայելի կաթողիկոսին ր:
Վառասուն մանուկ եկեղեցին բաւա-
կան ընդարձակ քարուկիր շէնքով սիւ-
ներու վրայ կառուցուած է, ձեռա-
գիր մատենաները աչքէ անցնելու
համար մատենադարանը մոտաւոր բազ-
դը ունեցանք: Եւ 100 հատորի չափ
գրեանք փոշիներու տակ ծածկուած
էին, բաւական աշխատելէն վերջը օգ-
տակար բան մի չ'իլցանք գտնալ, որով
հետեւ մեզմէ յառաջ շատ ձեռքեր
ջօշափեր են: Գտանք միայն գիրք մի,
որուն յիշատակարան է, գրեալ ի փնտ-
Սիբայելի (Յակոբայ որ յարաստղեմ ի
թուին հայոց 920. 906: Ս'եր աշխա-
տութիւնը պարապ չ'եղալու համար
չորս հատոր գիրք որոշեցինք որ տեղ-
ւոյն ազգայնիք յօժարութեամբ նուի-

րեցին Սրբայ Միտոյս թանգարանին :
Շնորհակալեաց արժանի է նաև Քիւրք-
ճանօթ Յովհաննէս աղային նուէրը ,
որոնք են 40 հատի չափ Հեթմայ և
Եւսնի Արիկկոյ մեր թագաւորաց
փոքր և մեծ արծաթ դրամները , և
քանի մի հին ստակներ : Այս եկե-
ղեցւոյ մէջ քառասուն մանակ սեղանին
առջեւ եղած արձանադրութեանց և
տապանադրաց օրինակը հոս կը գնենք
ի տեղեկութիւն հետաքրքիր անձանց :
Խաչ արձանի մի վրայ « Սուրբ Խա-
չքս բարեխօս առ Քրիստոս , խօջայ
Սարութէի հոգւոյն և ծնողացն Սիր-
ցեկին , տէր աթմանաթին թուին , ՌԻԸ
1028 » : Այլանին աստիճաններուն վրայ
« Յոր վասն անչափ սիրոյ քոյին , բա-
նրդ ի կուռնէն աւեր մարմին , աղա-
չանօք աստուածածնին , թող զյանցա-
նքս տէր Օսթրաթայ կաթօղիկոսին ,
որ և հանգեաւ ի մեծ թուին ՌԾ
1050 աւելորդին , յորժամ գայցես յաչ-
խարհ կրկին , յարժ դաս փառօք քոյին ,
զիս զմեզօք որդի սորին որ և պահես
շնորհիւ քոյին , ամէն » :

Պատին մէջ դրուած քարի մը վրայ :

« Հիսուս Քրիստոս տէրդ երկնային
երկրպագեալ անուան քոյին , որ կա-
մաւ հօրդ Քաճեալ հօտին իջեր յեր-
կնից յաշխարհ ստորին , վասն աղետից
... մեծի այգին զի էր կորեալ քոյ
սիրելին , նուաստացար յարգանդ կու-
սին և մարդ եղեր բոլորովին , չարա-
բանօք անհնարին , զմահ յանձն ա-
ւեր ի վերայ իաւլին , եղար ի ներքոյ
կնքեալ վիմին և կոփածոյ գերեզմա-
նին , յարեար փառօք աստուածային
և համբարձար առ հայր յերկինս , և
յորժամ դաս դարձեալ կրկին , կատա-
քածի յաւուր վերջին , յայնժամ յիշեա
ողորմութեմ զհայրապետս հաւատարիմ
զտէր Պետրոս կաթօղիկոսն , որ կայ
խղեալ յայս տապանին , լուսաւորեա

ղհոյքի սորին ընդ լուսեւամ Սրբոց քու-
յին , դասաւորեա ընդ անուանակցին
Սուրբ Պետրոսի մեծի վիմին , և զպա-
տուական ոսկերք սորին զոր մեծաւ
րեալ ի մէնջ պատուին , ի բժշկու-
թիւն ցաւոց , լիցին որք հաւատով ե-
կեալ մերձին , նա ի հօրէ ծնեալ լինի
կարկառ անուն փոքր քաղաքին , և
սրբութեամբ ինքն սնանի , որպէս
տաւորակ յանապատի , ի յափն մեծ Նի-
րատ գետի ի վանքն սուրբ Տիմօթէ-
ոսի , զամս քառասուն և այլ աւելի , վա-
րըս ուղղէր աղգի աղգի , այլ և ունէր
շնորհաց հոգի , և հոչակեալ իմաստ
սորին , մեծ վարդապետ բացայայտող
գրոց բանին , բազում օրդիս ի փառս
ածեալ , հանեալ բարձրաստիճանս ի
մաստից , տուեալ է գաւազան , որոց ա-
նարգն թումաս յետին , զոր եւ յետոյ
ի Սուրբ հրգւոյն ընտրեալ լինի կա-
թօղիկոս . վերակարգի զամս եօթն
ոչ աւելի , բազում ձգանց սա հանդի-
պի որ և հանգեաւ ի մեծ թուին
1057 ՌԾէ ին , յաւագ պահոց երեք-
շաբթի ի յերկրորդումն շաբաթին , ով
Սուրբ մանկունք նոր Սիօնի որք և յե-
տոյ գայք գինի , երես կիսան ձերուժ
ոտի , միայն խնդիրս ձէնջ կատարի ըգ-
սակաւ բանս յորժամ կարդայք , որ կայ
գրեալ յայս արձանի , սուրբ աղօթիւք
ձեր հայցեցէք , աստուծոյ աստուած ու
զորմի » :

Երանանկելի :

ԺԱՐԱՆԱԿԱՂՈՐԴԱՆԵՐ

— Աւրաթութեամբ սրտի կը ծանու-
ցանքմբ հարցասէր հասարակութե որ
Սուրբ Յարութեան Տաճարի գմբէթի
շինութիւն և ներքին նկարակերտութիւն
ները բոլորովին լրացած են և այժմ